

компонента досліджуваного концепту об'єднаними в такі групи когнітивних класифікаторів: темпоральність, локалізованість, кількісні характеристики, частота і періодичність грози. Основними складовими частинами інформаційно-понятійного компонента концепту *гроза* є: *блискавка* (когнітивні класифікатори – «яскравість», «зовнішній вигляд», «колір», «електричний потенціал»), *грим* (когнітивні класифікатори – «акустична характеристика», «кара, покарання згори»), *опади* (когнітивні класифікатори – «інтенсивність», «колір»), *стан атмосфери* (когнітивні класифікатори – «характер видимості», «температура», «вплив на погоду»). У подальшому актуальним постає детальний аналіз інтерпретаційного компонента концепту *гроза* на основі апробованої методики опису інтерпретаційного поля концепту.

фікатори – «акустична характеристика», «кара, покарання згори»), *опади* (когнітивні класифікатори – «інтенсивність», «колір»), *стан атмосфери* (когнітивні класифікатори – «характер видимості», «температура», «вплив на погоду»). У подальшому актуальним постає детальний аналіз інтерпретаційного компонента концепту *гроза* на основі апробованої методики опису інтерпретаційного поля концепту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пилячик Н.Є., Білик О.І. Семантико-когнітивні особливості концепту *гроза* в англійській та українській мовах. URL : http://pa.stateuniversity.ks.ua/archive/74_2018/10.pdf.
2. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва : Языки русской культуры, 2007. 248 с.
3. Попова З.Д., Стернин Й.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку. Антология концептов. В 2 т. Волгоград : Фенікс, 2005. Т. 1.

УДК 81'367.625

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.25>

ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ЧЕРНЕЦЬ І КНЯЗЬ» ЮРІЯ ХОРУНЖОГО)

FORMS OF EXPRESSION OF PREDICATES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF YURIY HORUNZHY'S STORY «MONK AND PRINCE»)

Чубань Т.В.,

orcid.org/0000-0002-7199-0684

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Кардаш Л.В.,

orcid.org/0000-0002-2098-0240

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

У статті виділено основні аспекти дослідження головного члена речення – присудка, його ролі в сучасній українській мові. Вказано, що актуальною проблемою нині є висвітлення особливостей синтаксичної будови мови, форми вираження членів речення, адже синтаксична теорія інтенсивно розвивається і останнім часом у вітчизняному мовознавстві помітне зростання інтересу дослідників до питання про форми вираження присудків у сучасній українській мові. Досліджено питання про значення спостереження над словосполученням і реченням під час вивчення української мови на матеріалі повісті «Чернець і князь» Юрія Хорунжого. В основу пояснення головного члена речення (присудка) взято різноаспектну характеристику речення як основної синтаксичної одиниці І.Р. Вихованця та твердження, що присудок – головний член двоскладного речення, який вказує на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки і перебуває у предикативному зв'язку з підметом. Актуалізується проблема організації простого речення з погляду семантико-синтаксичного аналізу. Узагальнено відомості про присудкові конструкції як окремий різновид головного члена речення, що має ряд специфічних ознак. Описано параметри функціонування присудків. Акцентовано увагу на тому, що за своєю структурою присудок в українській мові не однотипний і має свої морфологічні засоби вираження. Простий дієслівний присудок існує у формах теперішнього, минулого і майбутнього часів, у формах наказового і умовного способів. Прості присудки можуть бути однорідними. У ролі присудка виступають різні за семантикою синтаксичні елементи. Виділено та охарактеризовано групи простих і складених (іменних і дієслівних) присудків української мови, що мають свої особливості. Обґрунтування підтверджено прикладами. Зроблено висновки про те, що головний член речення – присудок – це член речення, у якого є свої диференційні ознаки та форми вираження. Вказано, що аналізовані синтаксичні одиниці створюють граматичну структуру мови для її функціонування.

Ключові слова: дієслово, присудок, простий присудок, складений присудок, просте речення, будова речення, граматики, українська мова.

The article highlights the main aspects of the study of the main member of the sentence – predicate, its role in modern Ukrainian. It is pointed out that the actual problem now is to clarify the peculiarities of the syntactic structure of the language, the form of expression of the sentence members, since syntactic theory has been intensively developing and recently in domestic linguistics there is a noticeable increase in the interest of researchers in the question of the forms of the sentence in modern Ukrainian. The importance of observing the phrase and sentence during the study of the Ukrainian language on the material of the story «Monk and Prince» by Yuriy Khorunzhi is investigated. The explanation of the main term of the sentence (predicate) is based on the multifaceted characteristic of the sentence as the basic syntactic unit of I. R. Vykhovanets and the statement that the predicate is the main member of the two-syllable sentence, which indicates the modal-temporal characteristic of the carrier of the predicative feature and is in the predicative connection with the subject. The problem of organizing a simple sentence from the point of view of semantic-syntactic analysis is updated. Generalized in formation about the adverbial constructs as a separate variant of the main term of the sentence, which has a number of specific features. The parameters of the functioning of the predicates are described. Attention is drawn to the fact that in its structure the preposition in the Ukrainian language is not the same and has its morphological means of expression. A simple verbal predicate is in the forms of present, past and future tense, in the forms of imperatives and conditional moods. Simple sentences can be homogeneous. Syntax elements are different in the role of a predicate. Groups of simple and compound (nominal and verbal) predicates of the Ukrainian language, which have their own peculiarities, are distinguished and characterized. The rationale is confirmed by the examples. It is concluded that the main member of the sentence – the predicate – is a member of the sentence, which has its differential features and forms of expression. It is stated that the syntactic units analyzed create a grammatical structure of the language for its functioning.

Key words: verb, predicate, simple predicate, compound predicate, simple sentence, sentence structure, grammar, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Теоретичні знання з дисциплін мовознавчого циклу становлять основу для вироблення фахових умінь і навиків, є умовою того, що фахівець буде мати глибокі знання з мови: буде знати її лексичні, фразеологічні, словотвірні і граматичні засоби. Важливо також навчитися ефективно застосовувати їх практично. Іноді здається, що ми знаємо якесь слово, немовби розуміємо його, та потрібно докласти чимало зусиль, щоб дослідити роль цього слова і його семантику. Актуальною проблемою нині є висвітлення особливостей синтаксичної будови мови, форм вираження членів речення, адже синтаксична теорія інтенсивно розвивається. Останнім часом у вітчизняному мовознавстві помітне зростання інтересу дослідників до питання про форми вираження присудків у сучасній українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан науки про мову вимагає повніше вивчати і досліджувати питання синтаксису української мови, завершальної ланки мовної системи.

Граматики української мови є національною за формою, за законами сполучення слів і побудови речень. У багатьох працях вітчизняних і зарубіжних учених, які присвячено синтаксичній семантиці, з методологічних позицій з'ясовується природа та характер взаємовідношення семантичної і синтаксичної структур речення та інших одиниць синтаксису. Проте в питанні про семантичні відношення виявляються певні розбіжності. До проблеми речення в сучасній українській мові зверталось не одне покоління мовознавців, про що свідчать праці С.П. Бевзенка, І.Р. Вихованця, А.П. Грищенко, Н.Л. Іваницької, А.Г. Кващука, О.С. Мельничука, К.Ф. Шульжука та ін. У працях І.Р. Вихованця «Граматики української мови. Синтаксис» [1, с. 76], К.Ф. Шульжука «Синтаксис

української мови» [6, с. 74] описано особливості синтаксису сучасної української мови, особливу увагу приділено вивченню форм вираження головних членів речення. Семантичні особливості вербальних словосполучень, складники яких можуть бути присудками, на матеріалі дієслів звучання описує І.В. Івлієва [2, с. 11]. У статті поєднано усе цінне, апробоване, що пов'язане з вивченням членів речення.

Здобутки сучасної граматики безсумнівні, але не втратили своєї актуальності такі загальнотеоретичні проблеми, як проблема так званих членів речення ускладненого типу, співвідношення між граматичною будовою присудка і його семантикою та ін. Проблема статті полягає у висвітленні особливостей форми вираження компонента граматичної основи речення – присудка в українській мові, адже цей головний член має притаманний лише йому характер; в аналізі присудкових моделей. Ця проблема підпорядкована загальній проблемі дослідження питання присудків у сучасній українській мові, встановлення і опису значення їх у синтаксичній системі, адже граматична будова внутрішньо-синтаксичної сфери структури речення підпорядкована загальній структурі мови.

Мета статті – дослідити межі функціонування, способи вираження присудка в сучасній українській мові та визначити особливості морфологічної форми вираження дієслова як детермінанта його синтаксичної ролі, зосередивши увагу на розв'язанні таких **завдань**: охарактеризувати диференційні ознаки дієслів, виявити семантичні та структурні ознаки присудка у сучасній українській мові на мовному матеріалі повісті Юрія Хорунжого «Чернець і князь».

Мета статті зумовила застосування комплексу теоретичних і емпіричних методів. Застосовано

методи аналізу й синтезу, завдяки яким узагальнено й конкретизовано теоретичні засади дослідження проблеми, проаналізовано й прокоментовано наявні термінологічні визначення явища простого синтаксису. Використано метод культурологічного аналізу для вияву мовних засобів у текстах.

Отже, у статті буде подано поділ дієслів української мови за семантичною ознакою, зроблено диференціацію дієслів як морфологізованого способу вираження присудка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи члени речення, пропонуємо ілюстративний матеріал добирати з повісті Юрія Хорунжого «Чернець і князь». Повість Юрія Хорунжого «Чернець і князь» входить до історичного триптиху «Коли промовляють фальконети», який пронизаний ідеєю боротьби українського народу проти іноземних поневолювачів. Повість характеризується широтою зображених образів у період XVI–XVII століть.

Дослідження особливостей синтаксичної ролі дієслова в сучасній українській мові не може бути без його семантичної характеристики. Широта граматичного діапазону дієслова дає можливість виділяти ознаки, що можуть бути покладені в основу його семантичного аналізу. У традиційній граматиці за диференційними ознаками виділяють 41 семантичну групу:

1) бажання (особові): *багнути, бажати, прагнути, потребувати, сподіватися, хотіти*, напр.: «Святий отець **сподівався**, що родовитий князь оратиме землю, впрягатиме волів, садитиме грядки цибулі, стругатиме дошки, як роблять це зо графські ченці, аби прогудувати себе і свого ігумена?» [5, с. 31];

2) волевиявлення: *дозволяти, казати, мовити, наказувати*, напр.: «Ігумен Теодор **намовляв** князя лишитися на Афоні, постригтися в ченці, очистити свій дух і тіло, нести слово божє в душу свою» [5, с. 30];

3) часових меж: *лишати, починати, продовжувати, минати, припиняти*, напр.: «**Минав** час, уже без брата Івана» [5, с. 54];

4) мислення: *думати, марити, пригадувати, мислити, мріяти, пам'ятати*, напр.: «**Не пригадає** Іван, як прибило його до гурту козаків, до Кремлевського, що вже був без коня й шапки, як дружно боронилися...» [5, с. 28];

5) навчання: *навчати, учити, читати, вивчити*, напр.: «Він **читав** про це в старій книжці з батькової бібліотеки» [5, с. 13];

6) прохання і примусу: *благати, вабити, звати, кликати, примушувати, просити, пхати,*

тягти, напр.: «І отець Теодор відпустив його, дав у провожаті Павла, як і **просив** князь, і Самійло, не забарившись, виїхав до Салоніків» [5, с. 31];

7) пересування: *брести, бродити, їхати, іти, крокувати, вовтузитися, лазити, летіти, линутти, прямувати, ходити*, напр.: «Гармаші **вовтузилися** біля гармат, що завжди були напоготові» [5, с. 7];

8) зміни місцеположення: *лягати, сідати, ставати, спускатися, стрибати, сходити*, напр.: «І брацлавські хлопчакі **стрибали** у захваті, качалися й борюкалися в пилуці між пивницею та стайнею» [5, с. 7];

9) переміщення: *водити, возити, волочити, переправляти, носити, тягати*, напр.: «Треба усіх **переправити** через міст, а тоді знищити його, бо от-от наскочить польська кіннота» [5, с. 7];

10) сподівання: *вимагати, сподіватися, чекати*, напр.: «О як він **чекав** її, і господь змилює тебе!» [5, с. 29];

11) уникання: *боятися, сахатися, сторонитися, уникати*, напр.: «Турки **відсахнулися** і швидше, ніж звичайно, виїшли з хати» [5, с. 33];

12) можливості і наміру: *могти, наміряться, намагатися, прагнути, сміти, стати*, напр.: «За тиждень, що минув від його повернення, старий схуд, майже осліп, **не міг** підвестися з ліжки для молитви і трапези» [5, с. 33];

13) залежності від об'єкта: *акомпанувати, аплодувати, молитися, вторити, імпонувати, кланятися, коритися, подобатися, слугувати*, напр.: «Брат Іоанн **молвився** уголос» [5, с. 28];

14) мовлення: *белькотати, буркати, говорити, розповідати, провіщати, радити, ректи, твердити*, напр.: «Не так він **розповідатиме** князю Юрію, не про те, але ж і цим ченцям потрібне слово князівське, і їм цікаво, що діється на білому світі, за стіною монастиря» [5, с. 29];

15) виявлення почуттів: *грубіянити, шкідити, мститися, осквернити*, напр.: «Бусурмани **осквернили** віру Христову, вибили до ноги християн, а князя шляхетного, православного закули в ланцюги й тримають на безлюдді в кам'яній вежі, що височіє над Дарданеллами» [5, с. 9];

16) переживання: *ззнавати, переносити, терпіти, стогнати*, напр.: «І ось літньої суші під стінами Брацлавського замку **застогнала** земля» [5, с. 7];

17) ставлення до певного об'єкта: *бити, ганяти, зневажати, клювати, кривдити, лаяти, ображати, преміювати, любити, шарпати*, напр.: «І сам старий **любить**, коли його величають паном Якимом, а не Іоакимом» [5, с. 13];

18) інформування: *інформувати, питати, повідомляти, линути, сповіщати*, напр.: «—Кнез... Кнез!—**долинув** до Івана збуджений шепіт» [5, с. 5];

19) взаємозалежності: *дружити, єднати, знайомити, милувати, ототожнювати, погоджувати, сполучати*, напр.: «Милостивий боже, **помилуй** его і заступи...» [5, с. 6];

20) фізичного стану: *лихоманити, морозити, трясти, нудити*, напр.: «Навіть скелясте підніжжя вежі було неприступне його окові, часом здавалося, що фортеця плаває в морі, і, коли здіймався шторм, Самійла **нудило**, він тікав од віконця, забивався в куток, лягав на свого возкого жупана» [5, с. 11];

21) спрямування дії: *капати, кидати, класти, лити, хлюпати, сипати*, напр.: «Хрестився тремтячою рукою, покинувши управляти вітрилом, і морська хвиля біла в борт вітрильника, **хлюпала** в обличчя солоними бризками, та чернець не зважав, старанно молився, аж поки заспокоївся і заплююив очі» [5, с. 28];

22) наростання ознаки: *багатшати, біліти, в'янути, зліти, п'яніти, чорніти*, напр.: «Увесь світ **почорнів**» [5, с. 27];

23) піклування: *дбати, турбуватися, хвилюватися, піклуватися, застерігати*, напр.: «Старший час від часу **застерігав** свого супутника, радив їхати опустивши голову, як і належить ченцеві, що відсторонився від радощів земних і має насолоду духовну лише від від бесіди з господом богом» [5, с. 30];

24) розмови: *базікати, бесідувати, говорити, гомоніти, зойкати, патякати, розмовляти, трактувати*, напр.: «**Зойкнула** жінка» [5, с. 7];

25) ставлення до об'єкта: *гніватися, досадувати, дутися, кричати, сердитися, тупати*, напр.: «**Кричать** малі діти, плачуть жінки, їм відвели середину табору, але й туди дістають ворожі гармати – ляхи ядер не шкодують» [5, с. 24];

26) спостереження: *глядіти, дивитися, слідкувати, стежити, бачити, шпигувати*, напр.: «І от Іванко таки **побачив** татар» [5, с. 8];

27) бажання (безособові): *багнутися, кортіти, манутися, хотітися*, напр.: «**Захотілося** братові Михайлові востаннє побачити і самого книжника, проповідника православного – анахорета Іоанна із Судової Вишні» [5, с. 35];

28) стосунку до об'єкта: *гордувати, володіти, командувати, наказувати, керувати, легковажити, милуватися*, напр.: «Обиукавши весь Афон і нікого не знайшовши, ага **наказав** кожному монастиреві й скитові видати туркам по одному заложнику» [5, с. 36];

29) ставлення до об'єкта: *глузувати, знуцатися, принижувати, сміятися*, напр.: «— Так, мій брате, я бачу, що ти готовий постояти за віру нашу перед бусурманами, показати їм твердість духу християнського, і хай ані в'язниця, ані рубище тюремне, ні грубий харч не схилять твоєї голови, **не принизять** твого духу високого» [5, с. 37];

30) ставлення до об'єкта: *лабузнитися, лаццитися, липнути, ставитися, плекати*, напр.: «Бо господь до часу **плекав** тебе, до певного, рішучого часу, мій брате» [5, с. 37];

31) праці: *думати, мислити, працювати, трудитися*, напр.: «Хутір, як у нас на Україні, — **подумалося** Павлові» [5, с. 38];

32) взаємної дії: *битися, вальсувати, вінчатися, борюкатися, ворогувати, воювати, дружити, суперничати*, напр.: «Ми **поберемося** й **повінчаємося** Солунській церкві» [5, с. 44];

33) впливу на об'єкт: *абеткувати, абсорбувати, аргументувати, вартувати, муштрувати, організувати, картати*, напр.: «А колись проповідував у їхньому монастирі, **картав** віровідступників з руської шляхти, та так, що луна котилася аж до Львова і Києва, Варшави і Кракова, — виводив на світ божий пороки їхні таємні...» [5, с. 5];

34) вітання: *віншувати, вітати, поздоровляти, величати*, напр.: «І сам старий любить, коли його **величають** паном Якимом, ане Іоахимом» [5, с. 13];

35) захисту: *берегти, боронити, захищати, охороняти, спасати, пильнувати*, напр.: «Брат Михайло залишився **пильнувати** човна, Іван та Павло, нечутно ступаючи, розтанули в темряві берега» [5, с. 18];

36) зневаги й огиди: *гидувати, гордувати, гребувати, остобісити*, напр.: «Вони **остобісли** йому ще в поході на Волоцину, коли батько спорядив йому загін з отаких хлопців, а в дорозі приставали до них усякі волоцюги з міщан чи селян, які не хотіли триматися домівки...» [5, с. 20];

37) стосунку до суб'єкта: *гостювати, зимувати, кухарювати, наймитувати, ночувати, мандрувати*, напр.: «А сам він гуляв по всій Україні, збирав контрибуцію з шляхти, харчові припаси з комор їхніх, зваблював хлопів панських, усякому було вільно пристати до нього й **мандрувати** аж до Криму, чи Молдавії, або ж до самої Угорщини і повертатися додому з шаблею і пістолетом при боці, не платити панові чиницу, не давати збіжжя та сіна» [5, с. 22];

38) міри наявності: *бракувати, бракнути, вистачати, не ставати*, напр.: «Біг, уже й повітря **забракло** в грудях, задихався, чи скоро кінець

цьому клятому мосту, хтось із товаришів упав, Іван зупинився, роздивився, що то козак сусіднього куреня одноліток Петро Сагайдак, протягнув йому руку» [5, с. 23];

39) зверхності: домінувати, панувати, тріумфувати, визволяти, напр.: «Скільки прожили з тобою, батьку, скільки разів ти **визволяв** нас із біди, і ось тепер...» [5, с. 25];

40) ставлення до об'єкта: бундючитися, дрижати, чатувати, запобігати, хвалитися, чванитися, напр.: «Сотні, тисячі пруться верхи на конях, повертають коней до козаків, **чатують** їх, шаблі напготові і списи виважують» [5, с. 26];

41) успіху: везти, везтися, таланити, фортуніти, щастити, напр.: «На невільницькому ринку їй **пощастило** – купив підстаркуватий грек-християнин» [5, с. 40] та інші групи [3, с. 326].

Семантико-синтаксичну валентність дієслова як частини мови важко переоцінити. Дієслово служить для вираження динамічної ознаки (дії, стану) у процесі її тривання, розгортання або становлення [3, с. 296]. Семантика дієслів тісно пов'язана з їхніми граматичними функціями. Основна синтаксична функція дієслова – бути присудком.

Просте двоскладне речення характеризується наявністю двох головних членів – підмета і присудка. Присудок – головний член двоскладного речення, який, указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває у предикативному зв'язку з підметом [6, с. 73].

Синтаксичними особливостями дієслова є:

1) морфологізована синтаксична функція присудка: «У браму слідом за Іваном **увійшли** троє з Хиландара, давнього монастиря, заселеного сербами і чорногорцями» [5, с. 5];

2) неморфологізована роль підмета;

3) неморфологізована функція додатка, означення та обставини: **вирішив сфотографуватися**, відпочити; **надумав одружитися**; **захотів співати**; **бажання мандрувати**, звичка **гніватися**; **прийшов попрощатися**, поїхав відпочити, **вирішив учитися**, напр.: «Біля підніжжя вежі **спинилися перепочити**, Іван обережно спустив з плечей барило з вином, а Павло поклав на землю чималеньку торбу» [5, с. 16];

4) дієслово керує іменником, займенником (прямі, непрямі додатки): «**Корецький солодко потягувався у човні, заплющував очі**, усміхався, **підставляв заросле обличчя вітрові**» [5, с. 29]; «Чи молодиця твоя **тебе приворожила** і не пускає від себе?» [5, с. 49];

5) дієслово (присудок) самостійно або разом із підметом формує пару головних членів речення: «**Ніч минула спокійно**» [5, с. 24].

У граматичній системі мови для вираження присудкової функції наявні своєрідні засоби. Особова форма дієслова у двоскладному реченні виконує тільки роль присудка, напр.: «**Козаки підтюпцем побігли** мостом уже не по шестеро, а скільки протовпиться, аж дерев'яні дошки **риплять, прогинаються**, Іван з острахом **дивиться** то на Лубни, то на протилежний берег, то на Наливайка» [5, с. 23].

Наведемо приклади широти діапазону форм простих присудків:

«Іван **затримався** на горі» [5, с. 4] – 3 особа однини, ч. р.;

«Орда **пішла**, не лишивши живим нікого» [5, с. 8] – 3 особа однини, ж. р.;

«О божже, що ти **насилаєш** на мене?» [5, с. 44]; «– Так, князь, істинно **говориш**» [5, с. 30] – 2 особа однини;

«Двері розчахнулися і ... **серце впало, занило**» [5, с. 15] – 3 особа однини, с. р.;

«Його **лишили** самого на твердому ліжкові» [5, с. 6] – 3 особа множини (неозначено-особове);

«– Зле тобі **подіялося**, брате Іване, – казав дорогою чернець Павло, невеликий, лагідний чоловічок, що звав його просто Іваном, а не Іоанном» [5, с. 6] – безособове;

«– **Не можу**, пане отамане» [5, с. 49] – 1 особа однини (означено-особове);

«**Знає**, проти козацької ради він безсилий» [5, с. 25] – 3 особа однини, ч. р. зі змісту;

«... Своєчасно **вийхали** з Афона князь Корецький і брат Павло» [5, с. 33] – 3 особа множини;

«Я **знаю**» [5, с. 35] – 1 особа однини.

Простий присудок виражений найчастіше одним словом, напр.: «**Перший рушає** полк Шаули» [5, с. 26].

Зауважимо, що за своєю структурою присудок в українській мові не однотипний і має свої морфологічні засоби вираження. Простий дієслівний присудок є у формах теперішнього, напр.: «Господи, **не відаю**, що **створю**...» [5, с. 44]; минулого, напр.: «**Грюкнули** двері на її половині» [5, с. 45] і майбутнього часів, напр.: «Віднині **безсмертна душа його вічно перебуватиме** в раю» [5, с. 45]; у формах наказового, напр.: «**Дай сили... Заступи**...» [5, с. 44]; і умовного способів, напр.: «Хтось із людей Вишневецьких **запевняє**, що то великий замок, тільки **б дістатися**» [5, с. 23].

Присудки є у стверджувальних реченнях, напр.: «Жінка злякано **повернулася** до нього, і оберемок трави **видав** з її руки» [5, с. 39], та у заперечних, напр.: «**Наливайківці не дивляться** в очі батькові Северину» [5, с. 25].

У ролі присудка виступають різні за семантикою синтаксичні елементи.

Прості присудки можуть бути однорідними, напр.: *«Іванко підріс на парубчачка, лагодив з татом узводи, випасав коней, рибалив сіткою»* [5, с. 8].

Є неповні речення, у яких є лише присудок, а відсутній підмет. Наведемо приклад контекстуального неповного речення з наявними присудками, зміст яких зрозумілий, бо відсутній підмет можна встановити з попереднього речення: *«Цілий день батько порався біля тих підйомних мостів над ровом круг Брацлава – узводів. Щось допилював, забивав, клепає, законопачував, мастив ланцюги і коліщатка підйомних механізмів, часом брав із собою й сина»* [5, с. 7].

Функціонують складні присудкові структури, які утворюють семантико-граматичну єдність. Вони відрізняються від простого дієслівного присудка своєю ускладненою структурою.

Залежно від морфологічних засобів, якими передається лексичне навантаження присудка, розрізняють дієслівний складений присудок, напр.: *«Іван Тесля знехотя почав спускатися донизу, а тоді вже самі ноги понесли через лимонний гайок стежиною поміж розлогі грецькі горіхи до монастирської брами»* [5, с. 5], й іменний складений присудок, напр.: *«Ставали мовчазними, як тільки потрапляли за брацлавські стіни»* [5, с. 7].

В академічній граматиці [4] вказано, що дієслівний складений присудок є присудком, значення якого становить інфінітив дієслова, який поєднаний з особовими формами модальних або фазових дієслів.

Фазові дієслова у сполученні з інфінітивом виражають, з одного боку, зовнішньо-синтаксичні категорії часу і способу та внутрішньо-синтаксичні категорії особи (роду) і числа. Вони модифікують лексичну семантику присудка щодо початку, продовження і закінчення дії або стану. До фазових дієслів, що означають початок, продовження і кінець дії або стану, належать дієслова *починати, кінчати, продовжувати, братися, стати* та ін. Із цими дієсловами пов'язується інфінітив дієслів недоконаного виду, напр.: *«Усі підвелися, повернулися до іконостаса, перехрестилися, і отець Теодор, а за ним решта почали молитися, б'ючи земні поклони, врзнобій та голосно, і кожен – впевнено вимовляючи слова молитви, яка читалася щоразу, як починалася нова справа і потрібне було благословення господне»* [5, с. 8].

Допоміжні модальні дієслова у складеному дієслівному присудку виконують функцію зв'язки і вказують на зовнішньо-синтаксичні категорії часу та способу. Здебільшого надають дієслів-

ному складеному присудкові модальних відтінків значення дієслова *могти, мусити, мати, зуміти, намагатися, зволити, сміти, хотіти* і под. [4, с. 158]. Напр.: *«Не хотів спускатися донизу, хоча брати-ченці чорним шнурком розмірено повзли схилом гори – вже ховалися в ошатному, ніби намальованому, лимонному гайку»* [5, с. 4]; *«Турки не хотіли пускати до князя»* [5, с. 17].

Допоміжні модальні дієслова у складеному дієслівному присудку модифікують значення складеного присудка в цілому, виражаючи лексично модальні відтінки можливості, неможливості, необхідності тощо.

До складу іменного складеного присудка входить службове слово (зв'язка) і повнозначне слово – ім'я у формі певного відмінка. Повнозначне слово-ім'я є основним елементом іменного складеного присудка, дієслово-зв'язка вказує на час і спосіб при іменній частині складеного присудка. І.Р. Вихованець, О.С. Мельничук, А.П. Грищенко вважають, що, використовуючись у ролі показника синтаксичних категорій, дієслівні зв'язки або бувають повністю позбавлені лексичного значення, або вносять у присудок додаткові лексичні відтінки. До власне зв'язок належать дієслова *бути, становити, являти собою*, які вказують на час і модальність речення та на внутрішньо-синтаксичні значення іменного складеного присудка, напр.: *«І мій батько був кушніром, а я, бач, став козаком»* [5, с. 49].

Зв'язкову функцію виконують і дієслова *ставати, залишатися, лишатися, робитися, називатися, іменуватися, зватися, вважатися, здаватися* і ін., не повністю позбавлені лексичного значення. Вони у складі іменного присудка мають також загальне лексичне значення.

Виговий присудок передбачає обов'язкову наявність підмета у формі називного відмінка іменника та супроводжується при цьому відповідною інтонацією. Вигуки в таких реченнях набувають характеру дієслова, напр.: *«А пристрій на подвір'ї – бах!»* (авт.).

Висновки. Дослідження особливостей будови основної синтаксичної одиниці (речення) перебувають тепер у центрі уваги вчених-лінгвістів. Вивчення та опис синтаксичних явищ сучасної української мови неможливі без ілюстративних прикладів. Мова художніх творів Юрія Хорунжого – важливий матеріал для розрізнення певних типів членів речення, словосполучень, речень. Історичні твори Ю. Хорунжого стали надбанням української літератури, дорогим скарбом народу, звертаючись до якого, ще не один раз згадаємо його настанови.

Вивчення семантико-синтаксичної ролі головних членів, яке актуальне і нині, потребує подальшого розроблення. У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студювання в цьому напрямку: актуаль-

ним і надалі є вивчення способів вираження присудків в українській мові, дослідження особливостей синтаксичної ролі дієслова в сучасній українській мові та вивчення присудків-вигуків у ЗЗСО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Ивлиева И.В. Семантика «лакунных модификаций» (на материале глаголов звучания). *Интерактивная наука*. 2016. № 4(26). Библиогр.: 5 названий. DOI: 11021661/r-80641.
3. Сучасна українська літературна мова / за ред. І.К. Білодіда. Морфологія. Київ : Наукова думка, 1969. 582 с.
4. Сучасна українська літературна мова / за ред. І. К. Білодіда. Синтаксис. Київ : Наукова думка, 1969. 582 с.
5. Хорунжий Ю.М. Коли промовляють фальконети: повісті: іст. триптих. Київ : Молодь, 1988. 184 с.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 406 с.

УДК 378.147.34: 811.161.2:616-051

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.25>

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

APPLICATION OF THE TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDY OF DISCIPLINE «UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION»

Юрчак Г.М.,

orcid.org/0000-0002-2740-9012

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

У статті досліджено використання технології розвитку критичного мислення студентів на заняттях із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Проаналізовано останні наукові дослідження у сфері стратегій розвитку критичного мислення. Подано дефініцію поняття «критичне мислення», визначено його основні принципи та характерні особливості, проаналізовано методи реалізації. Зазначено, що основними ознаками розвиненого критичного мислення є вміння робити логічні висновки, ухвалювати обґрунтовані рішення, давати оцінку отриманій інформації. У дослідженні розкрито вагомість використання технології критичного мислення, акцентується на застосуванні ефективних інноваційних технік, які ведуть до спрямованих колективних пошуків рішень, до співпраці викладача зі студентами. У статті проаналізовано три стадії розвитку критичного мислення: «виклик», «осмислення», «рефлексія (консолідація)». Зазначено, що перша стадія полягає в актуалізації наявних знань студентів, зацікавленості темою, постановці завдань. Мета викладача – збагнути початкові знання студентів, які стануть фундаментом освоєння нових умінь та навичок, мотивувати до навчальної діяльності, допомогти усвідомити значущість теми заняття. Друга стадія полягає у сприйнятті та осмисленні нового навчального матеріалу, складанні плану, таблиць, тез, роботі в парах, дискутуванні тощо. Третя стадія базується на узагальненні основних ідей, умінні аналізувати власну навчальну діяльність.

У статті доведено, що розвиток критичного мислення є багатоаспектним системним процесом навчання, який дозволяє студентам сформувати власний стиль мислення. Критичне мислення виявляється у здатності людини бути стійкою до впливу чужих думок, формувати особисту незалежну думку, об'єктивно оцінювати та ввічливо відстоювати власну позицію.

Ключові слова: критичне мислення, «виклик», «осмислення», «рефлексія», проблемні питання, дискусія.

The article examines implementation of technology for development of the critical thinking of students during the study of “Ukrainian language (professional aspect)”.

The author analyses the latest scientific research in the sphere of development of critical thinking strategies. The author defines the term «critical thinking», the basic principles and characteristics of critical thinking, the methods of its realization. The accent is made on the fact that critical thinking is determined by the ability to make logical conclusions, informed deci-